

# רבי משה רבקה ורבי משה קרעמער

(לתולדות צור מחצבתו של הגר"א)

אחד משטחי מחקריו של אבי מורי אליעזר ריבלין (ז"ל) היה חקר תולדות המשפחות המתיחסות לגאונים רבי משה רבקה ורבי משה קרעמער שאף משפחת הגר"א מתייחסת עליהם.<sup>1</sup> בשנת תרצ"ה הדפיס אבי את מגילת היחס של משפחות אלו.<sup>2</sup> הכוללת את שמות בני המשפחות לפי סדר התילדותם לדורותיהם. תולדות מפורטות של אישי בני המשפחה אמר לתת בחלק אחר של ספר היחס אשר בהכנתו שקד ולשמו אסף חומר רב. לצערנו נלקח מאתנו בעצם התעסקותו בעבודה זו, ב' בסיון תשי"ב.

תולדות הגאונים הבאות בזה הן פרקים ראשונים של ספר התולדות הגל. אבני-היסוד ורוב חומר הבנין לתולדות אלו הוכנו ע"י אבי ורוחו הנחתני בשעה שסידרתי את הדברים וערכתיים לדפוס.

## א. רבי משה רבקה בעל "באר הגולה"

הראשון אשר ידוע לנו משלשלת התייחסותו של ר' משה רבקה הוא "החבר ר' יוסף זצ"ל — אור מוצל מגזירת וינא" <sup>3</sup>.

"מהר"ר פתחיה סופר דק"ק פראג" היה בנו של ר' יוסף. וזה אשר נכתב על מצבת קבורתו בק"ק פראג.

"ויגוע האלוף זה פתחיה הסופר ביום ו' כ"ה שבט שני"ט לפ"ק עד הגל הזה והמצבה בינינו, שעלה מות בחלונינו, לקח עטרת מראשנו, איה שוקל וסופר, הנותן אמרי שפר יותר מלמד שנים היה סת"ם ונאמן הקהלה. למדן וחזן לשם ולתהלה, תפלתו בכוונה, ידי אמונה, פיתחו כפרה, לעדת מי מנה. תנצב"ה" <sup>4</sup>.

מצאצאי ר' פתחיה סופר ידועים לנו שני בנים ובת אחת.

הבן האחד — אביו של ר' משה רבקה — "מהר"ר נפתלי הירש סופר דק"ק פראג", יצק מים ושימש לפני הרב הגאון מהר"ר פלק כ"ץ ז"ל <sup>5</sup>. בק"ק לבוב, אחר חתונתו, בשנת שנו' ושנו' לפ"ק ושם הגיה השו"ע וכתב בצידו כמה ענינים מש"ע של הרב הגאון הגל ז"ל, וכנראה הוא "כ"ה הירש בן האל" כ"ה פתחיה סופר רך בשנים — ספרא בן ספרא, שנפטר באלול שס"א בק"ק פראג <sup>6</sup>.

<sup>1</sup> הגר"א היה בן מהר"ר שלמה זלמן, בן מהר"ר ישכר דוב, בן מהר"ר אליהו, בן מהר"ר משה קרעמער וחתן מהר"ר פתחיה, בן מהר"ר משה רבקה זצ"ל.

<sup>2</sup> ספר היחס למשפחת ריבלין ומשפחות הגר"א מוילנא, אליש, ראש יוסף ולידא ועוד... חברו אליעזר בה"ר בנימין ריבלין, ירושלם תרצ"ה.

<sup>3</sup> על פי הקדמת ר' משה רבקה לשלחן ערוך עם באר הגולה, דפוסי אמסטרים הראשונים. הקדמה זו משמשת מקור (לכל הרשום במאמר זה, מלבד במקומות שציינתי למקור אחר, בדפוסים מאוחרים של באר הגולה הושמטה הקדמה זו.

<sup>4</sup> ש. י. פיין: קריה נאמנה (ווילנא, תר"כ ותרכ"ה), גדולי ווילנא, סעיף יד, בהערב, סיני האק: משפחות ק"ק פראג פרעסבורג, תרנ"ב) עמ' 233, וש"ב.

<sup>5</sup> ר' יהושע ולק (פלק) ביר אלכסנדר הכהן, בעל ספר מאירת עינים (סמ"ע) ודרישה ופרישה (ראא עליו: שלמה באבער: אנשי שם (קראקא, תרנ"ה), עמ' 80 — 82).

<sup>6</sup> סיני האק, שם.

הבן השני היה הרב ישכר בער - מחבר ספר אמרי בינה (על הזהר). יש שכר (דינים מן הזהר) ופתחיה"ה ז.

בת ר' פתחיה סופר היתה אשת כ' דוד בן החבר ר' יעקב ז"ל. הנקרא בפי כל דוד חתן האל. כ"ה פתחי' סופר ז"ל, ידע מלאכת חרש וחושב. נפטר בפראג באלול שפ"ד 8.

הרב רבי משה, המכונה רב קש 9, בן רבי נפתלי הירש סופר, נולד, כנראה, בפראג או בלבוב באמצע המאה הרביעית לאלף הנוכחי 10. כאשר גדל נמצא בוילנה ונמנה בין גדולי חכמיה. הוא זכה בה גם לתורה וגם לגדולה. היה לו בית גדול 12 מלא כל טוב וביתר אוצר כלי חמדה בית מלא ספרים. גם בנים ובנות הרבה נולדו לו אלא שרק מיעוטם נשארו בחיים 12.

שלו ושנן מוקף בניו ובנותיו ישב בוילנה ושמר על שיעוריו אשר קבע לעצמו עתים לתורה. בדרך לימודו יגע וטרח להגיה קצת ספרים ומסכתות וביחוד מסכת זכחים ומנחות, אשר הרבה יגיעות יגע עד שהגיהן כראוי. כרב עשרו הרבה גם לתת צדקה לעניים וגמל חסד במידה רבה גם בממונו עד שהצטיין בחסידותו המופלגת.

ימי גדולתו ושלותו אלה נמשכו עד לשנת תט"ו. בקיץ של שנה זו הגיעה לשערי ווילנה אותה פורענות, אשר החלה בשנת ת"ח ות"ט עם מרד הקוזאקים בימי הצורר חמלניצקי, וצבא רוסיא, אשר גלזה אל המורדים, כבש את העיר. כמעט כל יהודי העיר יצאוה וברחו לארצות המערב 13. גם רבי משה ובני ביתו היו בין הגולים. והנה פרשת הגולה הזאת כפי אשר תיארה בהקדמתו לחבורו "באר הגולה":

"המלכים נועדו עברו, נתעברו עברה וזעם להלחם, וגברה יד האויב שר יון המאסקוויטר בהתחברו עם המורדים ונחרבו גם בשנה ההיא שנת תי"ד ותט"ו קהלות קדושות רבות במדינת ליטא ורוסיא ונהרגו ונשרפו על קדושת שמו יתברך ואשר לשבי לשבי וכולהו איתנהו ביה. ויהי כאשר קרב האויב אל העיר ק"ק ווילנא ביום ד' כ"ג לתמוז שנת תט"ו נמלטו על נפשם ויצאו מן העיר כמעט כל הקהל כאחד, את אשר הכינו להם סוסים ועגלות יצאו טעונות עם נשותיהם בניהם ובנותיהם וקצת מנכסיהם, ואשר לא הכינו יצאו ברגליהם ומשארותם בניהם הקטנים על כתפיהם. וגם אני בחמלת ה' עלי נודמן לי פקיד של שר אחד עם עגלות כפריים שלו ועליהם שלחתי מהעיר את בני ביתי ש"י ושתי' כמה פרסאות מק"ק ווילנא, ואני נשאיתי לבדי שם כי לא האמנתי עדיין בסכנה ההיא. ולעת ערב אימתה ופחד גפלה עלי, ולמחרתו כ"ד תמוז במקלי בימיני יצאתי, וכיס חפלין אחזתי, ובשמאלי ספר עברונות תפסתי, הרהורי דברים על לבי העליתי, מי יודע איפה אשכונה בגלותי, ויקום בנו חנה חדשה ומועדה השבתי, ולחשוב קביעות ר"ח ומועדים מהעברונות בלבי גמרתי. הכלל העולה, מהפחד מאוד נבהלתי, ונתבלבלה דעתי, את ביתי מלא כל טוב עזבתי, ונטשתי את נחלתי... והתהלכנו באשר התהלכנו, ותבקע הארץ לקול המית הבוכים. גם עיני נגרה ולא תדמה כמים הנשפכים. ובאנו לקצה מדינת זאמוס, סמוך לגבול פרייסן, וגם שם לא שקטנו, ונתקיים בנו כאשר ינוס איש מפני הארי ופגע בו הדוב וגו', כן אירע לנו שבאו גם שמה חרב מלחמת חיל מלכות שוועדן 14, עורינו מעלינו הפשיטו בנתינות גדולות יום יום, עד אשר מפני הדחק זה הלחץ נכנסתי גם אני עם קצת מבני ביתי וגם שאר אנשים בספינה בלב ימים ושמןנופנינו לבא לאמשטרדם. ובבאינו פה נכמרו ביותר רחמי החכמים והגבירים הספרדים יצ"ו ועשו עמנו צדקה וחסד ופזרו ממון רב לתת לכל אחד ואחד לינות הרבה ומזונות ולהלביש

7 על פי בן יעקב: אוצר הספרים (ווילנא, תרל"ז - תר"ם), בערכי הספרים הללו.

8 טיני האק, שם, עמ' 24. 9 על שם המשפחה "רבקש" ראה להלן.

10 לפי דברי ר' משה בהקדמתו הנזכרת היו שנות שני-שני-שנים שלאחר חתונתו של אביו, והוא היה אז בלבוב, וכפי שהזכרנו נפטר אביו בפראג בשנת שס"א. מכאן, שר' משה נולד בין השנים שניא - שס"א, בפראג או בלבוב.

11 יומן בוא הגאון ר' משה (רבקש) לוילנא לא גודע, וכנראה היה חתן לאחד מגדולי העיר הזאת (ש. י. פין, שם). כנראה בא לוילנא מפראג יחד עם הגאון ר' מאניש חיות מפראג בשנת שע"ו. בכאר הגולה חלק אבן העזר, סי' קכה, כתב: "ווכורני שבשנת שע"ו כהיות החסיד מהר"ר יאקובקי ז"ל בק"ק ווילנא צוה..." (הערת ה. ג. שטיינשניידער בקריה נאמנה (מהדורת תרע"ה) עמ' 132).

12 על ביתו של ר' משה בוילנא, ראה להלן. 12\* ראה להלן בפרק יקשרי משפחה.

13 ראה ש. י. פין, שם, קורות ווילנא פרק ג; ישראל קלויזנר: תולדות הקהלה העברית בוילנה (ווילנה, תרצ"ח)

עמ' 13 ועוד. 14 כידוע נכנסו גם השבדים למלחמה זו, והמלחמה היתה לפולין מפנים ומאחור.

מערומיהם וצורור הכסף נתנו לכל אחד בידם, וכן לשאר ספינות שבאו אחרי כן. ויען לא נשא העיר כרך גדול כזה לשבת שם מחמת יוסר הדירות והמזון, שלחו כמה ספינות. על הוצאתם לק"ק פרנקפורט וצידה נתנו להם, וגם בק"ק פרנקפורט ובשאר קהלות במדינות אשכנז עשו הרבה טובות עם הגולים. זכרה ה' להם לטובה. ואותי בייחוד נתגני ה' לחן ולחסד בעיני החכמים הרבנים שני המאורות הגדולים, המאור האחד... הרב הגדול החכם הכולל ארי' דבי עלאי ר"מ ואב"ד מוהר"ר שאול הלוי מורטירה תנצב"ה, והמאור השני הוא הרב הגדול המקובל חסיד ועניו ר"מ ואב"ד מוהר"ר יצחק אבוהב יצ"א, המה החזיקו בידי והרבו להיטיב עמי, ובצירוף הגבירים הנדיבים עשו לי קביעות תמידין כסדרן, שאוכל להתקיים להתעכב פה עד יתן ה' שלום בארץ. ישלם ה' פעלם ומשכורתם שלמה על כל הטובות והחסדים שעשו ועושים עמי.

רבי משה כבר היה זקן, כבן ששים, בבואו לאמשטרדם. לפי דבריו בהקדמה הנ"ל בא לאמשטרדם עם קצת מכני ביתו. האחרים מבני ביתו, נתעכבו, כנראה, בדרך, או במזרח אירופה, סמוך לוויילנא, או במערבה. מהמשך הקדמתו נראה כי בנו הגדול ר' פתחי' נשאר במזרח ואולי יצא אף הוא, אלא ששב לוויילנא לאחר מכן. רבי משה מספר, כי בנו זה שלח לידו לאמשטרדם את ספר השו"ע אשר אביו, ר' נפתלי הירש, הגיהו וכתב בצדו כמה ענינים משו"ע של הרב הגאון מוהר"ר פלס כ"ץ זצ"ל, כנזכר למעלה. ספר זה היה אחד מארבעה או חמשה ספרים מספריו שהצילו לו בעת הבריחה, ובדרך לאמשטרדם נשאר הספר במדינת זאמוט אצל בעל תורה אחד.

עשר שנים התגורר רבי משה בקהלת כנסת הגדולה של היהודים הספרדיים באמשטרדם<sup>15</sup>. גם שם קבע עתים לתורה, וראשי הקהלה תארוהו כראש השקדנים בדורנו. ובימים ההם העיר ה' את לב הגבירים... הרופא מובהק כהר"ר אפרים בואינו והאלוף התורני כהר"ר יעקב קאשטילו להדפיס הש"ע עם מראה מקום מהגמרא והפוסקים, ובקשו מרבי משה שיכניס עצמו למלאכה זו ולהגיה ג"כ הש"ע. הם מצאו, כנראה, את רבי משה כמתאים ביותר לתפקיד זה, גם מפני גדלותו המופלגת בתורה וגם מפני נטייתו וכשרונו המיוחדים בהגהה ובהכנה לדפוס. הגהת השו"ע והוספת דברים עליו היו גם מלאכת אביו של ר' משה, כפי שהזכרנו. בתחילה השיב ר' משה את פני הגבירים ריקם — באשר עשיית המראה מקום, היא מלאכה גדולה, חיפוש מחיפוש בגמרא, ולעיין בבית יוסף, לעמוד על שורש מוצא ומקור הדין, ולהעמיד מ"מ דפי הגמרא על אמיתותו, וגם היה קשה עליו לבטל כל קביעותיו בלמודים אשר קבע. אולם אחר אשר חזרו ובאו אליו החכם מוהר"ר משה רפאל די אגילאר עם אחד הגבירים ולא יכול לסרב לגדול כמוהו, הבטיחם להתעסק במלאכה זו לאט לאט. הוא צפה אז לבוא חתנו התורני רבי אשר בן הר"ר יהודה לאמשטרדם וחשב להכניסו עמו שיהא לו לעזר. באשר היה חכם וסופר. אולם ר' אשר הלך אז לעולמו בחזירתו לביתו בק"ק האמבורג, והמלאכה הוטלה על ר' משה לבדו. בהקדמה לספרו מתאר הוא את עבודתו באמרו: „בעל הדפוס והפועלים פרנסתם תלויה במלאכה זו, ואלה תלויות עיניהם, ודוחקים עלי למהר מלאכתי. מנוחה לא מצאתי לילה ויום במלאכה זו מלאכת שמים יגעתי, ושאר קביעותי בלימודים בטרן זוית הנחתתי.

כאמור, היתה מטרת הגבירים הנזכרים „להדפיס הש"ע עם מראה מקום מהגמרא והפוסקים... ולהגיה ג"כ הש"ע". ר' משה ראה את התועלת הראשונה שבמלאכה זו „שיקראו [הקוראים] מתוך ספר המוגה היטב, ולא יבלבלו הטעויות אשר בכמה מקומות דעתם”<sup>16</sup>.

הוא התחיל במלאכה לאט לאט, אולם עם הכנסו אליה והתמסרותו לה בכל לבבו, היה מרחיב והולך,

15 עפ"י מכתב של יהודי אמשטרדם לרבני ומנהיגי ארבע ארצות. ראה „פנקס ועד ארבע ארצות” (ירושלם, תש"ה)

עמ' 129-133.

16 בהקדמתו הוא מונה שש תועלויות שיגיעו לקוראים מחבורו: „הא' שיקראו מתוך ספר המוגה היטב... וגם מ"מ הסימנים במקומות שכתב הרב הגאון מהרמ"א עיין בסימן פלוני תקנתיו וכל מקום הצריך תיקון, אבל משכתי עצמי מלשלוח ידי בהגהותיו במ"מ שלו בכמה מקומות באשר לא זכיתי שתהא תחת ידי חיבורו הגדול דרכי משה. הב' שימצאו בהרבה מקומות ביאור להבין בנקל הענין על אמתתו. הג' במקום שנראים דברי הגאונים כסותרים זה את זה יתיישב דעתם, ביישוב אשר כתבתי. הד' שמי שלא יהיה מצוי לו הד' סורים עם חיבור הגדול ב"י ויהיה לו השי"ס, ידע וישכיל ויבין מוצא הדין ושורשו וטעמו על ידי המ"מ אשר עשיתי ויבין מיד. הה' שהבקי בש"ס ורגיל בהם, כשיחזור בש"ע זה עם מוצא הדיגים ושמות התנאים והאמוראים יוכור גם סוגית הגמרא ויהי' בעיניו כאלו חוזר הש"ס בעצמו. הו' במה שהסרתי מן מ"מ המלות במקומות הרבה פירושים זרים והעמדתי במקומם המ"מ האמתי והמוסכם.

לשלימות המלאכה. לתועלת ותכלית המעיינים <sup>17</sup>. הוא הוסיף הגהות וביאורים בהרבה מקומות, וגם פירוש המלות, שנדפס כבר בשו"ע דפוס וינציאה. שם עיניו עליו, וכל פירוש זר ואינו מוסכם שמצא בתוכו, הוציא והעמיד במקומו את הפירוש האמתי, ובמקום שחידש איזה חידוש בהגהתו, הראהו לרבנים החשובים, כדי שיהיו הדברים ברורים ביותר.

הדפסת השו"ע החלה, כנראה, בשנת תכ"א או תכ"ב באמשטרדם והיא נמשכה עד סוף שנת תכ"ד <sup>18</sup>. בראש הספר נדפסו הקדמות מחבר השו"ע הה"ר יוסף קארו זלה"ה ומגיהו הראשון בעל המפה, הרמ"א (וצ"ל) ותקדמה ארוכה ומפורטת מאת ר' משה.

את חבורו קרא ר' משה בשם "באר הגולה". בנוגע לשם זה הוא כותב בהקדמתו: "וקראתיו באר הגולה, שכריתיו בעפרות זהב תיחוח בחיבור הגדול שחיבר הרב הגאון הבי"ב ומה שהביא מזון דכולא ביה בזמן הדפסת הספר הזה השלחן ערוך בהיותי בגלותי פה אמשטרדם".

החכמים, רבני הקהלות הקדושות אשר באמשטרדם ובראשם מוה"ר יצחק אבוהב, היו הראשונים אשר נתנו הסכמתם ודברו בשבח הספר וגזרו שלא ידמיסו אחרים כמוהו במשך עשר שנים מיום גמר הדפסתו בלי רשות הגבירים המוציאים אותו לאור. אליהם נצטרפו גם חכמי רבני ק"ק ליוורנו. גם הרבנים הגדולים הגאונים ומורי הצדק אב"ד וראשי ישיבות דפראנקפורט, קראקא, ועד ארבע ארצות, גיקלשבורג, ווינא ופראג נתנו גם הם הסכמותיהם וגזרותיהם ובהן הרבו לספר בשבחיו של ר' משה <sup>19</sup>.

ר' משה גם הקדים לספר רשימת סימנים לראשי תיבות וכן לוח הסימנים שהוא מפתח לשו"ע. ביום ד', בטו"ב לירח אלול תח"ו (תכ"ד) לפ"ק, כתב ר' משה את דבריו האחרונים אשר רשמם כאשר זכה ה' והשלים להוציא לאור את השו"ע. דבריו אלה משלימים את דברי הקדמתו והם רצופים שבח והודיה לה' על שזכה לסיים את המלאכה ותפילה על העתיד.

גם בסוף כל חלק של שו"ע רשם ר' משה דברי סיום שונים כנהוג. ראויים לציון במיוחד החרוזים אשר רשמם בסיימו את מלאכת שו"ע חשן המשפט:

"רוב ברכות, הלל והודאות, לעושה בחסדו גדולות ונפלאות,  
אשר עשה עמי לטובה אות, יזיכני להשלים גם חלק אחרון.  
שמו יזכני לגמור כל לי הוראה, מוסכם מקובל גכון ויאה, בעיני כל מעיין ורואה,  
ויחבור לשלחן ערוך זה, כמו קונדריס אחרון.  
גם לגמור פירוש המשנה כולה, הסכמת ההלכה מפרשת ומגלה,  
קראתי שמו כל לי הגולה, והוא מאסף מכל הפירושים ואחרון.  
ישפות שלום ויחזירני לק"ק ווילנא, לאיתני על כני כבראשונה,  
ימהר הגאולה וציון יבנה, וימלא שחוק פינו ליום אחרון" <sup>20</sup>.

תפילתו כי ה' יחזירנו לק"ק ווילנא נתקבלה. וכשנה לאחר סיימו את מלאכת הדפסת השו"ע וחבורו באר הגולה שב לוויילנא. היה זה בשנת תכ"ו <sup>21</sup>, וכבר היה ישיש בעת ההיא, אבל לא שב לאיתנו על כנו כבראשונה. בהיותו חונן ומלוה רבו החובות אשר חבו לו. את קביעותיו בתורה המשיך והוסיף לעסוק בחבוריו על השו"ע ועל המשניות. הוא כתב מהדורא בתרא לחבורו באר הגולה והוסיף קונטרסים השייכים לזה. הוא התפלל לה' שיזכה להוציא לאור את חבוריו אלה. העכוב היחידי היה חוסר כספים בשל החובות שחבו לו <sup>22</sup>.

<sup>17</sup> עי' דבריו האחרונים שכתב בסיימו את מלאכת השו"ע עם באר הגולה, הדברים משלימים את דברי הקדמתו, והם נדפסו גם בדפוסים האחרונים.

<sup>18</sup> כנראה מתארכי ההסכמות על הספר, שנדפסו בדפוס אמסטרדם. ב"קריה נאמנה" (גדולי ווילנא, סעיף 31) כתוב: "ויצא לאור סגרו באר הגולה הנדפס עם השו"ע בשנת לי"ש ו"ה (תכ"א) ושנית בשנת תח"ו (תכ"ד)". בן-יעקב, אוצר הספרים (עמ' 585), רושם: "שלחן ערוך... ועל הגליון מי"מ מוצא הדינים וקצת באורי המלות בשם באר הגולה להר" משה בר' נפתלי הירש רבקש מווילנא, חלק אי"ח לבד (ז): ד"א, ליסוע"ה, <sup>8</sup> ד' חלקים: ד"א. חכ"ב"ו. שם תנ"ז-ח, <sup>8</sup> או <sup>12</sup>, ועי"ש בנוגע ליתר ההדפסות של באר הגולה. ראה גם: ש. מ. חאנצט, תולדות הפוסקים (ווארשא, תרע"א). עמ' 35. <sup>19</sup> ההסכמות נמצאות רק במהדורות הראשונות.

<sup>20</sup> עפ"י מהדורת שנת "כתב לר" (תנ"ח), דפוס אמשטרדם. <sup>21</sup> ראה לעיל הערה 15.

<sup>22</sup> דברים אלה ידועים לנו מצוואתו שנביא להלן. צוואה זו היתה בידי רש"י פין בשעתו, והביא קטעים ממנה בספרו קריה נאמנה, גדולי ווילנא, סעיפים 32-33.

כשש שנים ישב בוויילנא אחרי שובו, ובי"ג בתמוז תלי"א כתב צוואה לבניו. בסימן א' של הצוואה כתב למי מבניו ומחתניו ימסרו את כתביו, ומה ואיך יעשו בהם. הוא ציווה גם בדבר החובות הנזכרים וכן על יתר עזבונו ברכוש, ובתוך זה על קרן מיוחדת שמפירותיה יתנו לעניי המשפחה והעיר.<sup>23</sup> בדי' באלול תלי"א 24 נפטר ר' משה בוויילנא ונטמן בבית העלמין באוהל על יד הגאון ר' מנחם מאניש בן מהר"ר יצחק חיות (וצ"ל) מי שהיה ר"מ ורבה של וויילנא בשעתו.<sup>25</sup>

#### קשרי משפחה

לפי דבריו של ר' משה בתחילת הקדמתו לשו"ע עם חבריו באר הגולה, היו לו בנים ובנות הרבה, אלא שרק מעט מהם נשארו בחיים ולא מתו על פניו.

באותה הקדמה הוא מזכיר את בנו "האלוף כהר"ר פתחיה" ואת חתנו "התורני מהר"ר אשר בן הר"ר יהודה".<sup>26</sup> ר' פתחיה, כנראה, לא הרחיק נדוד בעת הבריחה מוויילנא. מצאנו אותו חתום בין שבעה טובי עיר וויילנא על כתב בענין קראים מעיר טרוקי מיום ב' ר"ח שבט תח"ו (תכ"ד) לפ"ק.<sup>27</sup> ר' משה כתב עליו בצוואתו: "ידעתי טוב לבו ויראת ד' אשר בקרבנו...". ביום ד' ז' באייר תלי"ב ניתן בוויילנא לר' פתחיה פסק ב"ד בנדון חובות של אביו.<sup>28</sup>

בצוואה הנ"ל הוא מזכיר גם את חתנו מהר"ל, בצוותו לתת לו את ד' חלקי השו"ע שלו, שכתב והוסיף בציודו מהדורא בתרא וגם הקונטרסים השייכים למהדורא בתרא. אולי יזכה אותו ה' שהוא יבררם ויציאם לאורה, כמו כן הוזכרו שם בניו: התורני ר' יוסף והחסיד מהר"ר יהודא. ר' יהודא מת על פני אביו, ולר' יוסף נתן אביו בצוואתו את המשניות שלו עם העתקות וקונטרסים "השייכים לשיתא סדרי משנה... והוא יעסוק...". אולי יזכה ה' אותו שהוא יוציא לאורה.<sup>29</sup> ולפי פנקס חשבון עזבונו של ר' משה נראה שהיה לו חתן – הרב ר' מאיר דאקסאר.<sup>30</sup>

בספר "דור דור ודורשיו" מאת רבי יוסף לעוונישטיין.<sup>31</sup> נמנה "הגאון ר' שניאור זיסקינד, אחי הגאון בעל באר הגולה" ולפי הרשום שם נפטר בשנת ה"א תלי"ה.

23 הקרן היתה קיימת שנים רבות אחרי מותו, החנהלה ע"י חשובי צאצאיו ורבים וחשובים נעזרו על ידה. ראה קריה נאמנה, שם, סעיף 32; י. קליוזנר: קורות בית העלמין הישן בוויילנא, עמ' 41.

24 עפ"י הערת ש. מ. חאנעס ב"תולדות הפוסקים" (ווארשא, תרע"א). עמ' 57 וקריה נאמנה, שם; ולא כמו שנרשם ב"עליות אליהו" לר' יהושע העשיל הלוי (וויילנא, 1874), עמ' 40 ו"כדור דור ודורשיו" להר' יוסף לעוונישטיין (ווארשא, תר"ס) אות מ, חפ"ה.

25 על כפרו... אין עכשיו אבן עם כתובת... זה לא כבר נמצאה מצבה של ר' משה ריבקש ברובע היהודי של העיר וגמטורה למוזיאון של החכרה להיסטוריה ואחונגריה על שם ש. אנסקי אשר על יד הקהלה. הכתובת על מצבה זו אומרת:

"מה גדלו מפשיד – / שכלו וחכמתו הלא נודעת / הן תבונתו הלא נשמעת / רוחב לבבו לנו נגלה / בבאר הגולה אשר דלה / קנה לעצמו שם עולמים / שמו בקהל עם קדושים / ולא ידע איש יום קבורתו". אפשר כי האבן הזאת היא אותה שהייתה על בית החיים בזמנו של ש. י. מין (אשר כתב בספרו קריה נאמנה, שם: "המצבה שעל קברו של הגאון בעל באר הגולה חדשה היא וגם אין עליה פרט יום מותו, וכפי ששמעתי העמידה הרב הצדיק הגביר מהר"ר ליב בר' בער..."). גם היא חדשה ולא כדוגמת האבנים העתיקות" (י. קליוזנר: "קורות בית העלמין הישן בוויילנא" (וויילנא, תרצ"ה) עמ' 40-41). 26 הוזכרו לעיל.

27 ראה הערות ה. נ. שטיינשניידר, ב"קריה נאמנה" (תרע"ה) עמ' 131. 28 קריה נאמנה, שם, סעיף 31.

29 לצערנו לא זכינו שכתביו אלה יצאו לאור. אחד מנכדיו של ר' משה, מו"ר ליב במהר"ר ברוך וואל זצ"ל, מו"ל "ספר זהב מווקק" (והירנפורט, תפ"ה) כותב שם בסוף הקדמתו: "ובאשר שידוע לבני עמי שיש לי כמה חידושים ושו"ת מאי זקני הגאון המפורס' מ' משה רבקהש אשר שם מקום כבודו על גליון השו"ע וכדי שלא יקשו לשאול למה לא אתאמן להביא גם אותם לבית הדפוס כי הוא קרוב אלי וחייב אדם בכבוד כו' כגון דא ודאי צריך לאודועי וזוי איכא חסירי ממני כהיום ומחמת הוצאת הדפוס כי רבה לכן משכתי ידי כהיום מפנה ובאם ירחיב ה' את גבולי אזי בלי נדר אראה להוציאם לאור לכבוד נשמתו וכתר לי ועיר כי עוד לאלוה מלים.

30 ש. י. מין: קריה נאמנה, גדולי וויילנא, סעיף 33.

31 יוסף לעוונישטיין: דור דור ודורשיו (ווארשא, תר"ס), עמ' 121, אות ש, תקליד,

אחותו של ר' משה היתה אשת מו' אריה ליב מק"ק זוואלין, אביו של מוהר"ר דוד לידא אב"ד מנצא, אמשטרדם ועור 32.  
רבי פתחי' ברבי משה רבקה התחתן עם רבי משה ברבי דוד, הידוע בשם ר' משה קרעמער, ר"מ ואב"ד בוויילנה, בתתו את בתו לרבי אליהו חסיד ברבי משה קרעמער לאשה.

#### שם המשפחה "רבקה"

לא מצאנו שר' משה עצמו השתמש בשם זה. בהודמנויות שונות כתב על עצמו: "משה במוהר"ר נפתלי הירש סופר". מוצאים אנו את השם הזה לראשונה בהסכמות הרבנים על השר"ע עם באר הגולה, וכן עולה כינוי זה מראשי השורות החרות על אבן המצבה שעל קברו, שנמצאה ברובע היהודי של ווילנה 33. לפי דברי ה. ג. שטיינשניידר 34 - כן נקרא ע"ש אשתו או ע"ש חמותו. במכתב של יהודי אמשטרדם לועד ארבע ארצות 35, כותבים עליו: "הח' הותיק ראש השקדנים בדורנו כמהר"ר משה רבן נר"ו. מסורת בידי בני משפחת ריבלין, המתיחסים לר' משה רבקה, כי שם משפחתם מקורו רבקה, והשתלשל בצורות השונות רבקה-ריבעלעס אוריוולעס-ריבעלין או ריוועלין או ריוולין ולבסוף קבל את הצורה הנוכחית: ריבלין או רבלין.

#### ביתו של ר' משה בוויילנא

לפי דברי ה. ג. שטיינשניידר 36, רכש לו חצר גדול ברחוב היהודים מול בית הכנסת הגדול הנקרא בשם דורך הויף... ובתים וחנויות בחצר הזה. לפי דברי י. קלויזנר 37 - היו לו ברחובות הגיטו היהודי (רחוב המקולין ורחוב היהודים) שני בתי חומה. על הבית שברחוב המקולין רשם קלויזנר 38 כי הוא "עבר אח"כ בחלקו לידי בעלת חוב נוצרית. יהודים היו חוכרים את חלק הבית הזה מבעליו הנוצרים. קרוב לשנת תק"ן עבר הבית לידי הרבה בעלים ונעשה לאיקס דיביזורי. עוד בשנת תקנ"ג מכרו יוצאי חלציו של ר' משה חלק מהבית ליהודי אחד. בשנת 1765 גרו בבית זה 52 יהודים, רובם בעלי מלאכה.  
אנו מוצאים אף פסק על דו"ד שהיה בין הרב בעל באר הגולה ושותפיו בנחלה שיצא לפני דייני ווילנא מיום שלישי שנאמר בו כי טוב פעמים אחדש מנחם שנת חמשת אלפים וארבע מאות ועשר, ובאה עליו הסכמתו מיום כ"ח מנחם שנת קודש (ראיתו ביד הרב... אברהם פרנס)... 39.

#### סיפורים על מידותיו התרומיות

פעם אחת, בשנת בצורת, כשגדל הרעב בעיר [ווילנה], עמד ר' משה ומכר את כלי ביתו, את רהיטיו וגם את כלי תכשיטי אשתו, ופרנס את העניים. אשתו הרבנית, אשר אביה היה לפניו אחד משועי העיר, היו לה מנורות כסף לשבת, ירושה מבית אמה, עמדה וגנזה אותן, כדי שלא תשלם בהן עין הרב וימכור גם אותן לצרכי פרנסת עניים. אחרי שעברה שנת הרעב, והמצב נשתנה לטובה, הוציאה הרבנית את המנורות מבית גנזן ובערב שבת שמה בתוכן את הנרות לכבוד שבת. ראה ר' משה את המנורות - גפל אפרקדן והתעלף, וכשפקח את עיניו, קרא מתוך שטף דמעות: "הוי כמה נפשות מישראל הייתי יכול לקיים ולפרנס במחיר המנורות האלה".

ושוב מספרים: פעם אחת זקוקה היתה קהלת ווילנא לשליח צבור בבית הכנסת. הציץ ר' שבתי בעל הש"ך למנות את ר' משה רבקה לש"ך, מכיון שהיה מפורסם בחסידות, ושעתו היתה דחוקה לו, ואולם גכאי בית הכנסת סרבו להסכים להצעה זו, באמרו כי ר' משה אין קולו ערב נענה ר' שבתי ואמר להם: לפי דברי חכמינו (תענית טז, א) "אין מורידין לפני התיבה אלא אדם מטופל (בילדים) ואין לו (במה להתפרנס) וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל ברך ומרוצה לעם (נוח לבריות) ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כולן"; והנה ר' משה - סיים הש"ך את דבריו - יש בו כל המעלות והמידות האלה שמנו חכמים בשליח צבור חסיד, לפני התיבה, תאמרו: חסר הוא רק מעלה אחת - אין קולו ערב, אבל במטותא מכם, גכאי בית הכנסת, אמרו נא: היכן מצאתם שליח צבור שתהיינה בו כל המעלות כולן? 40.

32 עפי' צוואת ר' משה הג"ל וספרי ר' דוד לידא. 33 לעיל הערה 25. 34 קריה נאמנה חרע"ה, עמ' 132.  
35 ראה לעיל הערה 15. 36 קריה נאמנה, שם. 37 י. קלויזנר, שם. 38 תולדות הקהלה העברית בוויילנה (ווילנה, תרצ"ח) עמ' 68. 39 ש. י. פיין: קריה נאמנה, גדולי ווילנא, סעיף 16 וראה שם סעיף 18 וסעיף 27.  
40 שני הסיפורים ראה ב"שרי הטאה" להרב י. ל. הכהן מימון, ב" מהדורה שניה, ירושלים תשי"ד עמ' 21.

רש"י מין, מרושמי קורותיו של ר' משה, מציין 41: "אחד מתארי הכבוד אשר נתנו לו בוויילנא גדולי זמנו אשר קיימו ואשרו צוואתו הוא התאר חסיד, וידוע כי בימים ההם לא היה חזון רבוי התארים נפרץ כבימינו אלה, ולא רבים זכו להקרא בשם זה. ומעשיו מוכיחים כי רוחו הנדיבה מצאה לה מקום להראות חסידותו גם בספרו באר הגולה, אשר איננו כי אם מראה מקומות וציורים, ובדין גניבה וסעות אינו יהודי, אחר שמעתיק דברי הרמב"ם ז"ל, שמחמיר בזה, מוסיף הוא לאמר: ואני כתבתי זאת לדורות. שראיתי רבים גדלו והעשירו מן טעות שהסעו את אינו יהודי, ולא הצליחו, וירדו נכסיהם לטמיון ולא הניחו אחריהם ברכה, וכמ"ש בספר חסידים סימן תתרע"ד, ורבים אשר קדשו את ה' והחזירו את טעות אידי בדבר חשוב גדלו והעשירו והניחו יתרם לעולליהם" (חושן המשפט, שמת, אות ה) — ולא חסיד הוא המדבר כזאת? — ,והוא הגבר אשר ראה עני בשבט עברתו בשנת ת"ח ת"ט וילך חשך ולא אור וגולה... בשנת תס"ו וביתו נתן למשיסה..."

\*

- א. בעל המחבר ס' אור יקרות ולוית חן (ואלקווא, תקס"ז) מתיחס אל ר' משה רבקה וכותב כי הוא ממשפחת חפץ מק"ק ווילנא, וכן כותב מחבר ס' מאמר אפשרות הטבעית (אמשטרדם, תקכ"ב): "ממשפחת חפץ" 42.
- ב. שני מכתבים מר' משה רבקה, אחד להרב יצחק ברוך והשני לר' אברהם פינסה, נדפסו ב-הכרמל, שנה 2, מס' 42.
- ג. לפי דברי רבי משה בבאר הגולה היו שאריו הרב ר' ישעיה הארוויץ בעל השליה 43 והרב רבי מרדכי קראשניק מק"ק זייל 44.
- ד. הרב הגאון מוהר"ר גרשון אשכנזי אב"ד ניקלשבורג ווינה, אשר היה בין המסכימים על ספרו של ר' משה, כותב עליו שהוא מחותנו.

## ב. רבי משה קרעמער בן רבי דוד

- רבי משה קרעמער היה ר"מ ואב"ד בוויילנא בשנות תל"ג — תמ"ח, לאחר שאור תורתו היתה זורחת בכמה קהילות קדושות 2.
- היה יליד קראקא 3, אין אנו יודעים פרטים על דברי ימיו הראשונים... ולא על ר' דוד אביו. ידוע ומפורסם גודל מעלתו בכל מיני מעלות וגדולות בנגלה ובנסתר — ממש השכינה שורה עליו, ונעשה על ידו מעשים נפלאים 4, כידוע ומפורסם, ומחזיק ישיבות גדולות 5.
- בתור רבה של ווילנא השתתף בהתועדויות השונות של ראשי קהילות מדינות ליטא וחתם אתם על התעודות השונות אשר יצאו מתחת ידם, במשך שנים אלו 6.
- דברי תורה משמו, שנשתבחו כדברי סי חכם חן, נמסרו לנו בעיקר על ידי חתנו ר' יוסף ברבי יעקב בספרו "ראש יוסף" ובספרים אחרים 7.
- זכות תורתו וצדקתו עמדה לו להיות ראש לשלשלת משפחה קדושה ורמה, אכן פנה לבתי צדיקים בוויילנא זה כמה דורות, ושארית פליטתה עד היום לנס" 8...
- ר' משה נפטר ב"ב 9 חשון תמ"ח 10 בוויילנא... וכה ספרו לו בני קהילתו על מצבתו:

41 קריה נאמנה, שם, סעיף 33. 42 ראה לעיל הערה 34.

43 באר הגולה, אורח חיים, תרמח, ז, ל, וראה שם חושן משפט, סז, סח. 44 שם, אורח חיים, תקסו, א, ה.

1 ה. ג. דמביצר: סדר כלילת יופי, חלק ראשון (קראקא, תרמ"ח), עמ' עא, בהערה, ו-מכתבי בקורת "ביאור הספרות" של ש. א. גראבער, שנה רביעית (קראקא, תרנ"ב) ובהדפסה מיוחדת, עמ' 254-255.

2 על-פי הכתובת שעל מצבתו המובאת להלן. 3 כלילת יופי, שם, וראה להלן הערה 20.

4 ראה בעמוד הכא. 5 ר' יוסף בר' יעקב, ראש יוסף (קיסן, תע"ז), בהקדמה. 6 ראה להלן עמ' רנ.

7 ראה להלן עמ' רח. 8 ש. י. מין: קריה נאמנה (ווילנא, תר"כ ותרע"ה), גדולי ווילנא, סעיף 35.

9 לפי העתק הכתובת שעל מצבתו, המובאת לקמן, עפ"י קריה נאמנה, שם. ר' הלל נח מגיד-שטיינשניידער בספרו "עיר ווילנא" (ווילנא תר"ס), עמ' נז, רושם: "ומ"כ הגאון ר"מ קרעמער ביום ב' כ' חשון, וכן רושם בספר "דור דור ודורשיו" לר' יוסף לעווינשטיין (ווארשא, תר"ס), אות מ, חצא, עמ' 92: "כ' חשון". כנראה, נשתבש אצלם "י"ב חשון" ליום ב' כ' חשון. בשתי המהדורות של קריה נאמנה (תר"כ ותרע"ה) כתוב "י"ב חשון", וכנראה זה נכון.

10 שר' משה נפטר בשנת תמ"ח כתוב גם ב-ראש יוסף, שם.

על זה לבנו דוח. על נר ישראל כי כבה.  
ונגהנו אסף וגוע. ולשרפת בית אלהינו שוה.  
משה למרום עלה. נעורר קינה ויללה.  
על האי שופרא דבארעא בלה.  
מימיו נאמנים היו שותים כל הגולה.  
מורינו ורבינו, גאון עוזנו, מחמד עיננו,  
הגאון הגדול אב"ד ור"מ מוהר"ר משה,  
במוהר"ר דוד, אור תורתו היתה זורחת  
בכמה קהלות קדושות ופה ק"ק ווילנא  
ונתבקש בישיבה של מעלה י"ב דחשון  
שם חלקת סחקק ספון תנצב"ה<sup>11</sup>

בתוך שלש אמות מסביב לקברו לא קברו שום אדם<sup>12</sup>.  
אחד מבניו היה רבי אליהו הידוע בתאר חסיד, חתן רבי פתחיה בן רבי משה רבקש.  
בנו השני היה -האלוף המרומם התורני מוהר"ר חיים זצ"ל.  
בתו הצדקנית מרת דבורה ע"ה היתה אשתו הראשונה של הרב ר' יוסף בן הרב ר' יעקב, שהיה ר"מ  
ורבה של טעלץ ועוד, ומחבר ספר -ראש יוסף".

על התמנותו של רבי משה לרבה של ווילנא, על כניו קרעמער ועל אחד ממעשיו הנפלאים נמסר  
לנו במכתב של אחד מצאצאיו ר' אביגדור בן ר' ישראל ריבלין<sup>13</sup> בדברים הבאים:  
„מהרב ר"מ קרעמער ז"ל לא ידע איש טרם נתקבל לרב בוויילנא, אך הרב שקדמו קרא לפני פטירתו  
את ראשי העיר וצוה להם כי לאחר פטירתו יקחו להם לרב את אחד בשם משה בן פלוני, אשר כמדומה לי כי  
גם הוא לא ידעו בשם, אף צוה להם לבלי יקברוהו טרם יוגמר מעשה רב זה. ואחרי פטירת הרב הנז' התחילו,  
כסובן, לבקש את רבם החדש אצל הכני תורה והלומדים שבעיר, אך לא נמצא איש הראוי למשרה זו בשם כזה.  
ואחרי עבור איזה זמן ולא מצאו את אשר בקשו, הכריזו בכל בתי כנסיות שבעיר בחרם כי מי שיודע שם כזה  
יבוא ויגיד. ובכן נודע להם כי באיזו פנה נמצא איש בשם זה, אך לא נחשב בין הלומדים, כי מלאכתו היתה  
עשית גרויפערן [גריסים]. ובכן פנו אליו ראשי העדה כי הוא יקבל עליו משרת הרבנות של העיר ווילנא, ואחרי  
הגידם לו מצות רבם הנפטר ופקודתו נתרצה אח"כ בתנאי כי לא יתנו לו כבוד רב כנהוג אז ושכירתו תהי'  
אך כי יסחו אצלו אנשי העיר הגרויפערן אשר הוא עושה, וע"כ נקרא שמו הרב ר' משה קרעמער [חנוני], כאשר  
היה רב וסוחר יחד, אם כי אך בגרויפערן העשויים והנדוכים ממנו.

ראנשי ווילנא האמינו כי אמנם רוח יתירה בו אך מאומה לא ראו בו אשר יהיה לנס. זולת כי ביום  
עשיק אחד לפני קבלת שבת עלה שתאום על הבימה וצוה לאמר תיכף תהילים מזמור כ „יענך ד' ביום צרה".  
ואחרי גמרו הוא והציבור יחדיו את הגדת התהילים לא דבר מאומה והתחילו לקבל שבת כאמירת „לכו נרננה",  
ואיש לא ידע בשל מי היתה זאת להגיד מזמורי תהילים לעת כזאת, ולא העיו גם איש לשאלו. ואחרי כן  
נשתקע הדבר ושנים רבות עברו... וכמעט לא זכר איש עוד את המעשה מהאמירת תהילים אז בליל עשיק.  
והנה אחרי עבור שנים רבות באה אשה אחת מאלה הנשים אשר — — — 14 תכשיטין ולמכרם לנשי  
השרים ואפרתי פוילין, והאשה הזאת הביאה הפעם תכשיט יפה ומצוין ביפיו וביקרת ערכו לגסיכה אחת אשר  
חפצה לקנותו, אפס המקח היה יותר מכפי שמצאה ידה די קנותו, ובתשוקתה העזה להשיג את התכשיט היפה  
אמרה כי יש בידה סוד כזה אשר לוא ידעו אותו ראשי הקהלה היהודית בחפץ לב היו קונים ונותנים לה  
התכשיט הנ"ל. ובכן באה הסוחרת לפני ראשי העיר והגידה להם מה ששמעה מה:סיכה, והסכימו ללכת אצלה  
ולשמוע מהבמה. ואחרי הבטיחם לה לשלם מחיר התכשיט ספרה להם דברים אלה, כי לפני שנים רבות התאגדו  
והתאחדו שונאי ישראל, וביחוד תלמידי בית הספר הגבוהים—שטודנטין—לעשות כלה ביהודים... והזמן הוקבע

11 קריה נאמנה, שם. 12 עיר ווילנא, שם.

13 נכתב ונשלח לאבי מורי אליעזר ריבלין ב"א לספירה התרפ"ד. ר' אביגדור שמע את הסיפור מפי איש זקן בעיר  
בויסק. הנקרא בשם ר' שלמה מתמיד מוואלגמאר ולפי דבריו היה ספור זה בזמנו ידוע לכל.

14 חסר בשל קרע בכתב היד.



ליום עש"ק שעת ערב, וכמובן טרם יצאו למלחמת מצוה כזאת היה עליהם גם לשחות כדת; ובאשר בעלה היה הראש והראשון לצוררי ישראל, נתאספו כולם בביתו, כולם אחווי חרב ואחרי אכלם ושחם דיו קם בעלה בראש אלה המרצחים לטרופ טרף, והנה נפל מהאויבערלאעגע [מהתקרה] אכן על ראשו ונפל מת על מקומו... נבהלו כולם בראותם יד ה' עושה פלא ונתפרדה חבילתם, – ובשמוע זאת ראשי העיר והתחילו לחשוב היום שהיתח זאת ונמצא כי היה בשעה זו שהרב המנוח ר"מ קרעמער ז"ל צוה להגיד תהילים, והיה לנס".

על "מעשיו הנפלאים" של ר' משה אנו מוצאים בהספדו של ר' אברהם בן הגר"א על אביו 15, אשר היה מצאצאי ר' משה, ושם הוא כותב: "... איך שכחנו את אבותינו הקדושים הרב גאון עוינו רבינו משה ז"ל אב"ד דקהלתינו יצ"ו. שהציל אותנו מכמה עלילות ע"י מעשיו הנפלאים ובלבול דם ומפקידים רעים אשר ספר לנו אדונינו מורינו ורבינו אבי הגאון הכ"מ, אשר הכיר בנעוריו זקנים שספרו לו ...".

מעין הדברים האלה מוסר לנו גם ר' הלל נח מגיד-שטיינשניידר 16, בכתבו: "על דבר כנויו [של ר' משה] קרעמער, מספרים בוויילנא, כי קבל משרת רבנותו להיות בלא שכירות, כי די לו מחיתו במה שאשתו משתכרת בחנותה אשר החזיקה, אכן כאשר היה אהוב לכל אנשי עירנו, בעבור זה חפצו להנאותו ויקנו כל בני עדתנו סחורה בחנות הרבנית במיטב כספם. ויהי כראות הרב כי ברחבת ידיים תתנהל אשתו אשת החיל את הוצאת ביתם, וישאל אותה הרב מאין להם זאת (כי ירא פן מקבלת היא שכירות בלא ידיעתו), ותספר לו כי יש לה פרנסה רבה בשופי מכל מפלגות אנשים. ויקח הרב גליין ויעש חשבון סדר הוצאותיו בכל שבוע ויצו עליה אם תדע בערך פדיונה כי יש לה משכורתה די להוצאות ביתו כחפצו, אף בחצי יום הראשון בשבוע, תסגור החנות כל ימי השבוע, כי גם אחרים צריכים פרנסה, והוא לא יחפץ יותר, וכן היה. ועוד מספרים ממנו נסים ונפלאות, אותות ומופתים, אך אין להעלותם על הכתב" 17.

1234567

על השתתפותו בהתועדויות ראשי קהלות מדינת ליטא אנו יודעים מן ההסכמות על ספרים שניתנו על ידי בהזדמנויות שונות, ואלה הם הספרים בהם הסכמות שהוא חתום עליהן:

"לקט שמואל" ו"דרוש שמואל" מאת הר' שמואל פייביש סופר בר' יוזפא כ"ץ בן הסמ"ע (דפוס ויניציאה תנ"ד). ההסכמה נתנה ביום ד' מיו למב"י תג"ל (ב' סיון תל"ג) – פה דרך העברה ק"ק פינטשוב".

"דברי שמואל" מאת ר' שמואל זנוויל בר' חנוך מלובלין (אמשטרדם, תל"ח) פינטשוב, תל"ג או תל"ד 18. ספר "האש"ל" מאת הר' אשר יעקב אברהם בר' אריה יהודה ליב בן יוסף קלמנקש (לובלין, חש"ד). באסיפת הרועים בהתועדות ק"ק סעלץ, ב' חקת תג"ל 19.

משניות... כ"ג אלול תל"ח 20.

"קנה חכמה" ו"דרך חכמה" מאת הר' יהודה ליב בר' יוסף פוחאוויצר (פסד"א, אמ"ת – באמ"ת), בהתועדות קדש פה ק"ק חאמסק, ר"ח מנחם אב תל"ט.

"זרע אברהם" מאת הר' אברהם בן הר"ר בנימין (זולצבאך, תמ"ה) בהתועדות בק"ק מעזריטש יום א', ט' סבת באמ"ת לפ"ק 21.

העתק "מפשר דבר אודות דו"ד וחילוקים אשר היו בין... גבאי צ"ג... ובין... ח"ק דקברנים... אשר יצא מאת... המבוררים מן הצדדים בצירוף הרב המאור הגדול הגאון הרב הוותיק הח"מ... הק' משה בלא"א מהר"ר דוד זצלה"ה חונה פה בק"ק ווילנא, מיום -ו' סיון לר"ת (תל"ד) לפ"ק ווילנא, נמצא בספרו של י. קלויזנר: "קורות בית העלמין הישן בוויילנה 22 עמ' 108-109.

15 ב-סערת אליהו" (ווארשא, תרל"ח), יא, ב. 16 עיר ווילנא, שם.

17 ראה גם: "שרי המאה" לרי"ל הכהן מימון, ב (ירושלים, חש"ד), סוף פרק א.

18 על-פי דר. ליאופולד לוינשטיין, מפתח ההסכמות (ברלין, 1923) מס' 2534, מס' 142, ועיי' : י. הלפרין, פנקס ועד ארבע ארצות (ירושלים, חש"ה), עמ' 497.

19 על-פי עיר ווילנא, שם. 20 על-פי מפתח ההסכמות, שם.

21 שלא כמו בהסכמות הקודמות, בהן חתם: "משה בלא"א פו"ה דוד זצלה"ה חונה לע"ע בק"ק ווילנא", מצאנו כאן את החתימה: "משה בר' מאיר קרעמער מקראקא חונה בק"ק ווילנא". לפי זמן ההסכמה נראה כי הוא הוא ר' משה קרעמער דנן, מכאן הוכחה לדעה כי נולד בקראקא, ואולי מכאן סחרון לכינויו קרעמער, שהוא ככינוי ר' מאיר, שאול היה חותנו. 22 (ווילנא, תרצ"ה). פסק זה הוזכר גם בקריה נאמנה, שם.

ר' משה נמצא חתום גם בין הרבנים הגאונים אשר הצדיקו את ר' דוד לידא כנגד שונאיו ומשניאיו בזמן רבנותו באמשטרדם (ראה ספר באר עשק מאת רבי דוד לידא. הוציאו... אהרן פריימאן (ווארשא. תרס"ד), עמ' 19.

בספר ראש יוסף לר' יוסף בר' יעקב הובאו דברי תורה משמו של ר' משה. בתוך אלה באו גם קצת דברים שאמר ר' משה בשם גאונים אחרים. ר' יוסף קשר גם את שם חותנו בשם הספר ראש יוסף. כי כן ראש בגימטריא מ'ש'ה' יו'ס'ף' ויקרא בו שמי ושם אבותי אבי אבי רכב ישראל ראש גולת אריאל<sup>23</sup>. דברי תורה משמו של ר' משה הובאו גם בספר זרע ישראל לנכדו ר' יעקב בן יוסף הגזכר לעיל<sup>24</sup>. בספר פי שנים<sup>25</sup> מאת הר' עקיבא בער בר' יוסף ר' העניכש והרב זעליגמאן לוי מצעקין דארף בר' מאיר. ובספר ירוש שמואל הנלוה לספר לקט שמואל<sup>26</sup> מאת הר' שמואל פייביש סופר בר' יוזפא כ"ץ בן הסמ"ע.

שמועות בשמו הובאו גם בספר אור ישראל לר' ישראל סבא, רבה של שקלאב, בהקדמתו. ובספר בית לחם יהודה<sup>27</sup>, מאת ר' צבי הירש בר' עזריאל מוילנה.

ר' שמואל יוסף פין<sup>28</sup>, מספר שראה אצל הרב הגביר היקר ר' אברהם פרנס, מצאצאי הגאון הזה [ר' משה קרעמער] חגורה ליום הכפורים שעשו חברה שמוקלער לכבוד הרב הגאון הזה, ועליה מרוקמות אותיות אלו: יגדבה מהחברה הקדושה שמוקלער להגאון מוהר"ר טשה בן מו"ה דוד ז"ל בשנת א"מ כתבנו בספר גאולה וישועה (תליד) לפ"ק. י. קלויזנר<sup>29</sup> מוסיף: עפ"י הידיעות שמסר לי ה' ב. פרנס הפקידו אותה [את החגורה], יחד עם תשמישי קדושה עתיקים ויקרים, בבנק רוסי, שהעביר את כל החפצים, בפרוץ המלחמה העולמית, לרוסיה ושם אבדו, נגבבו ונמכרו.

המחבר

א

<sup>23</sup> ראש יוסף, שם. <sup>24</sup> ספר זרע ישראל על מסכת מגילה (אלסונא, זחג"ה).

<sup>25</sup> (וולצבאך, תס"ב). <sup>26</sup> (ויניציאה, תנ"ד).

<sup>27</sup> (זאלקאווא, תצ"ג). <sup>28</sup> קריה נאמנה, שם, בהערה.

<sup>29</sup> תולדות הקהלה העברית בוילנה (וולינה, תרצ"ח), עמ' 123.